

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота магістра

“Трансформаційні процеси в Польщі (кінець 80-х – 90-ті рр. ХХ ст.)”

Виконав:
магістрант II курсу
денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Тютюник Алім Володимирович

Науковий керівник:
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Газін Володимир Прокопович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2018 року

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база проблеми	6
1.1. Історіографія	6
1.2. Аналіз джерельної бази	15
1.3. Методологічні засади дослідження	19
Розділ 2. Суспільно-політичні передумови трансформаційних процесів у Польщі наприкінці 1980-х рр.	22
2.1. Причини наростання антитоталітарного руху в країні та його результати	22
2.2. Форми і методи діалогу між владою і опозицією у 1980-х рр. та роль “Солідарності” у пошуку консенсусу	30
Розділ 3. Особливості процесу політичної трансформації: сутність і наслідки	41
3.1. Ключові зміни в системі центрального державного управління	41
3.2. Реформування місцевого самоврядування	53
Розділ 4. Соціально-економічні перетворення та їх ефективність	64
4.1. Початковий етап економічних реформ та його результати (1989 – 1994 рр.)	64
4.2. Реформаторський курс в сфері економіки та його соціальна зорієнтованість в другій половині 90-х рр.	76
Висновки	87
Список використаних джерел та літератури	90

ВСТУП

Актуальність теми. Наприкінці ХХ ст. в країнах Центрально-Східної Європи відбулися переломні події, що завершилися, з одного боку, крахом локальних комуністичних режимів, а з іншого – прискорили розпад і ліквідацію всієї системи соціалізму. За короткий проміжок часу відбулися радикальні зміни в політичній, економічній та ідеологічній сферах суспільного життя центральноєвропейських суспільств. На сьогоднішній день проблема трансформаційних процесів у суспільно-політичному і соціально-економічному житті країн ЦСЄ, зокрема сусідньої Польщі, є вкрай актуальною для нашої держави і суспільства. Річ у тім, що в результаті успішного здійснення демократичних перетворень у більшості країн Центрально-Східної Європи відбувся перехід від авторитарних політичних режимів до демократії, від адміністративно-командної до розвинутої ринкової економіки. Країни, яким вдалося успішно завершити перехід до демократії зуміли створити ефективний механізм функціонування розвинутого громадянського суспільства, увійти у світове демократичне співтовариство та розвивати демократію і надалі, що надзвичайно важливо сьогодні для нашої держави.

Польща стала першою державою в Центральній Європі, котра звільнилася від комуністичного минулого і почала активно й успішно проводити політичні і економічні реформи. Найбільшим успіхом Польщі 1990-х років стала побудова фундаменту демократичних порядків. Від початку реалізації плану економічних перетворень у 1990 р. Польща досягла надзвичайно вагомих результатів. Вона стала першою країною в Центральній та Східній Європі, яка пододала економічні кризові явища та добилася зростання ВВП, розміри якого перевищили дореформений рівень. У період 1995 – 1999 рр. темпи економічного зростання Польщі були найвищими серед країн соціалістичного табору.

Отже, вивчення польського досвіду реформування в усіх сферах життя є актуальним сьогодні для України в контексті вироблення максимально

ефективної внутрішньої політики. Особливий інтерес для України становлять саме ті аспекти, котрі пов'язані з роздержавленням і приватизацією, зрушеннями у грошово-кредитній і податковій політиці, реформуванням системи місцевого самоврядування та цілий ряд інших питань організації функціонування держави. Саме тому визначені проблеми на прикладі Польщі обумовили вибір теми магістерської роботи, її предмет і структуру.

Об'єктом дослідження є Польща кінця 80-х – 90-х рр. ХХ століття.

Предметом дослідження є трансформаційні процеси у суспільно-політичному й соціально-економічному житті Польщі названого періоду часу.

Хронологічні межі охоплюють період кінця 1980-х –1990-х років. Нижня межа – 1989 р. – зумовлена початком активної політичної і економічної трансформації у Польщі, що проявлялася у переході від авторитарного комуністичного режиму до демократичної системи організації життєдіяльності держави. Верхня хронологічна межа – 1999 р. – пов'язана з досягненням Польщею лідерства за темпами економічного зростання серед країн колишнього соціалістичного табору, як результату успішних перетворень. Проте, з метою глибшого висвітлення передумов трансформаційних процесів у Польщі наприкінці 1980-х рр., автору доводилося виходити за рамки задекларованої нижньої хронологічної межі, звертаючись до ключових подій у житті Польщі 50 – 80-х рр. ХХ ст.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Польської Республіки станом на досліджуваний в роботі період.

Мета роботи полягає у комплексному й системному аналізі особливостей, сутності та результатів трансформаційних процесів у суспільно-політичному й соціально-економічному житті Польщі кінця 1980-х –1990-х років.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати стан історіографічного вивчення проблеми та репрезентативність джерельної бази;
- розкрити суспільно-політичні передумови трансформаційних процесів у

Польщі наприкінці 1980-х рр.;

- висвітлити форми і методи діалогу між владою і опозицією у 1980-х рр. та роль “Солідарності” у пошуку консенсусу;
- з’ясувати особливості процесу політичної трансформації у Польщі впродовж 1990-х рр.;
- проаналізувати реформаторський курс в сфері економіки та його соціальну зорієнтованість;
- з’ясувати конкретні наслідки трансформаційних процесів у Польщі в різних сферах життєдіяльності держави станом на кінець 1990-х рр.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його положення та висновки можуть бути використані для створення узагальнюючих наукових праць, навчальних посібників, розробки спецкурсів і спецсемініарів з історії посткомуністичної трансформації Польщі кінця ХХ ст. Окрім того, матеріали магістерської роботи можна використовувати студентами для підготовки до семінарських занять з курсу “Новітня історія країн Європи та Америки”, написання рефератів, курсових робіт, а також під час викладання всесвітньої історії в загальноосвітній школі.

Апробація результатів дослідження відбувалася під час виступу на науковій конференції студентів і магістрантів історичного факультету (квітень 2018 р.) – тема виступу: “Трансформаційні процеси в економіці Польщі 1990-х рр.: проблеми та шляхи їх вирішення”, а також під час попереднього захисту магістерських робіт на засіданні кафедри всесвітньої історії (12 жовтня 2018 р.). З теми магістерської роботи здійснено одну публікацію у збірнику наукових праць студентів і магістрантів історичного факультету.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження й побудована за проблемно-хронологічним принципом. Робота складається зі змісту, вступу, чотирьох розділів, дев’яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, а також додатків. Загальний обсяг складає

101 сторінка, з них основного тексту – 89 сторінок. Список використаних джерел і літератури налічує 95 позицій.

Розділ 1. Історіографія та джерельна база проблеми

1.1. Історіографія

Насамперед слід зазначити, що проблема внутрішньополітичного розвитку Польщі періоду кінця 1980-х – 1990-х рр. займає помітне місце у вітчизняній і зарубіжній історіографії. Причому постановка цієї проблеми розпочалася одночасно із самими суспільно-політичними змінами у Польщі після розпаду соціалістичної системи й переходу країни до демократичного устрою. Окрім того, авторами значної кількості публікацій і видань є безпосередні учасники тих подій та ініціатори реформаційних заходів.

Історіографічну базу магістерської роботи представляють наукові праці радянської доби, дослідження сучасних російських дослідників та вітчизняний науковий доробок, що з'явився після розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності. Водночас весь історіографічний комплекс умовно поділяємо на дві групи: дослідження, які стосуються передумов трансформаційних процесів у Польщі та наукові праці, в яких безпосередньо, в більшій чи меншій мірі, висвітлювалася сутність суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень у Польщі кінця 1980-х – 1990-х рр.

Що стосується радянської історіографії з досліджуваної проблеми, то слід зазначити, що вона є досить заідеологізованою, а наукові праці відзначаються упередженим підходом до розгляду проблеми. Скажімо аналіз й оцінка бурхливих подій 1980-х років та їх передумов, діяльності підпілля не змінювалися і не переглядалися упродовж існування комуністичних режимів у Центрально-Східній і Південній Європі. До таких робіт можна віднести дослідження С. Антонюка й А. Чистякова [16, с. 40-47], Л. Ликошіної [50], Л. Мчеліна [58, с. 30-34] та ін. Події, що призвели до різкого загострення суспільно-політичної та економічної ситуації в Польщі у 80-ті роки, вони

Висновки

Отже, аналіз джерел та наукової літератури засвідчує, що першим кроком до визрівання у польському суспільстві реформаторських настроїв та усвідомлення необхідності політичних, економічних і соціальних перетворень стала суспільно-політична криза 1956 р. Вона чітко показала, що в умовах командно-адміністративної комуністичної системи неможливий нормальний політичний та соціально-економічний розвиток країни. Суспільно-політичне життя 1960-х років лише підтвердило слушність такого висновку.

Формування організованої опозиції у 1970-х рр. означало перетворення її на суб'єкта політичної конкуренції. В цей час з'являються Рух захисту прав людини і громадянина, Конфедерація незалежної Польщі і інші незалежні організації. Усі прояви протесту, а також діяльність виниклих в країні опозиційних груп, об'єднувалися прагненням провести демократичні реформи.

Впродовж декількох років опозиційні сили оформилися в ряд рухів і угруповань, що відкрито заявляли про свою незгоду з існуючою політичною системою і про свій намір протистояти їй. Таким чином, з середини 70-х рр. можна говорити про появу в Польщі структурно організованої опозиції.

Новий етап розвитку антитоталітарного руху в Польщі пов'язаний з виникненням і становленням "Солідарності". Її популярність як центру опозиційних сил та мобілізаційний потенціал створювали серйозну загрозу для влади. В умовах конфронтації це призводило до стану політичної напруженості, що робило ситуацію вибухонебезпечною. Проте, вжиті тогочасною польською владою заходи не привели до усунення кризових явищ, а навпаки, законсервували ситуацію, чим продемонстрували безвихідь, з якої рано чи пізно слід було шукати вихід.

У другій половині 80-х рр. в польській опозиції намітилися тенденції до переоцінки наявного вже досвіду і осмисленню нових реалій, що виникли в країні. Опозиція переконалася, що отримати перемогу над владою і її прибічниками у відкритому зіткненні з політичним режимом не вдасться. У свою чергу, влада дійшла висновку, що опозиція відбивала не якісь привнесені ззовні інтереси, а життєві потреби значної частини польського суспільства, з якими доведеться і необхідно рахуватися.

Економічна ситуація, що погіршувалася в країні, зумовила нове зростання рядів опозиціонерів і падіння авторитету ПОРП. Головним же чинником, що визначив розвиток суспільно-політичних процесів у Польщі в другій половині 1980-х рр., стали переговори між представниками державної і партійної влади. Наприкінці 1980-х рр. вони вилилися в особливий переговорний процес у форматі “Круглого столу”.

Саме польський “Круглий стіл”, що проходив з лютого по квітень 1989 р. став майданчиком політичних переговорів, в ході яких представники правлячої Польської об’єднаної робочої партії, інших легальних партій і громадських об’єднань і довірені особи нелегальної опозиції, об’єднаної навколо профспілки “Солідарність”, досягли принципової угоди з важливих питань, що стояли перед польським суспільством і державою. Угоди “Круглого столу” визначили основні правила поведінки політичних сил Польщі на чотирирічний перехідний період, який повинен був завершитися встановленням повністю вільної демократичної системи. Проведення парламентських виборів в червні 1989 р. фактично стало поштовхом до швидкого розпаду комуністичної системи. Прихід же до влади нового уряду на чолі з представником антикомуністичних сил Тадеушем Мазовецьким фактично вже ознаменував собою зміну державного устрою в країні.

Подальше здійснення переходу до демократії упродовж 1990-х рр. значною мірою було зумовлене вибором форми державного правління та дієвим функціонуванням всіх гілок влади. Слід зазначити, що політичні перетворення в процесі демократизації адекватно відповідали якісно новим

вимогам політичних, соціально-економічних та культурних змін. Польський досвід взаємодії між президентом, парламентом та урядом, розв'язання урядових та парламентських криз, зокрема, шляхом проведення дострокових виборів, продемонстрував чіткість розподілу повноважень гілок влади та ефективність реалізації не в теорії, а на практиці конституційних важелів стримувань і противаг.

Логічним продовженням процесу політичної трансформації 1990-х рр. стало проведення адміністративної реформи, наслідком якої було виникнення абсолютно нових суб'єктів громадянського права – самоврядного воєводства і повіту. Відтак в усіх основних територіальних одиницях країни було закладено фундамент демократичних інституцій громадянського суспільства: функціонування представників місцевої і регіональної влади, обраної і контрольованої громадою.

Надзвичайно важливе значення мали перетворення у соціально-економічній сфері, зокрема повернення до повноцінних приватно-власницьких відносин, як основи успішного функціонування економіки та гідного рівня добробуту населення. Ключовою зміною була ліквідація централізованого директивного планування. Підприємства звільнялися від примусового виконання планових завдань та від необхідності змагатися за частку адміністративного розподілу засобів виробництва та включалися в механізм функціонування вільного ринку. Радикальна економічна програма запустила кардинальні зміни структури виробництва і дозволила швидкими темпами усунути типові прояви неефективності, невід'ємно пов'язані з соціалістичною економічною системою.

Отже, реформи, які проходили з кінця 1980-х – до кінця 1990-х рр. у Польщі, мали послідовний та погоджувальний характер і були спрямовані на демократизацію суспільно-політичного та соціально-економічного життя, зокрема удосконалення діяльності управлінських структур, спрямування на забезпечення ефективного та якісного вирішення питань місцевого значення, залучення громадян до участі в прийнятті рішень на місцевому рівні.

Вирішальне значення мали економічні перетворення, які створили умови для швидкого процесу євроінтеграції Польщі.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

1. Бальцерович Л. Навстречу ограниченному государству [Електронний ресурс] / Пер. с англ. Москва: Новое издательство, 2007. 92 с. Режим доступа: file:///F:/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%B4%D0%B8%D1%81%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B8,%20%D1%8F%D0%BA%D1%96%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%8E%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%BA%D0%B0%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%80%D1%96/%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%202018-2019%20%D0%BD.%20%D1%80/%D0%A2%D1%8E%D1%82%D1%8E%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%90/baltserowicz_navstrelu_ogranichennomu_gosudarstvu_2007.pdf
2. Бальцерович Л. Опыт польских реформ [Електронний ресурс] // Аналитический журнал ALTER IDEA. Политика, экономика, культура, идеология. Режим доступа: <http://alter-idea.info/bal-tserovich-opy-t-pol-skih-reform/>
3. Бальцерович Л. «Самая хорошая внешняя политика для Украины – это реформы» (интервью) [Електронний ресурс] // Новая газета. 2018. № 21. 28 февраля. Режим доступа: <https://www.novayagazeta.ru/issues/2655>

4. Борецкий Р. Дома и танки помогают? Военное положение в Польше в документах, воспоминаниях и оценках очевидцев // Новое время. 1991. № 16. С. 22-28.
5. Валенса Л. Как 25 лет назад Польша «вышла» из коммунизма (интервью) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.mk/politics/2014/06/03/leh-valensa-kak-25-let-nazad-polsha-vyshla-iz-kommunizma.html>
6. Выступление лидера «Солидарности» Леха Валенсы в Конгрессе США (15.11.1989) [Электронный ресурс] // Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов. Тбилиси: Ганатлеба, 1990. С. 605-612. Режим доступа: <http://www.katyn-books.ru/library/polskiy-dialog.html>
7. Доверительная информация о беседах члена Политбюро ЦК КПСС, министра иностранных дел СССР т. Громыко А. А. с руководством ПОРП, состоявшихся 3-5 июня с.г. [1981] в Варшаве // Польский кризис 1980 – 1982 гг.: Документы. Режим доступа: <http://nsarchive.gwu.edu/rus/PolandCrisis.html>
8. Докладная записка о ситуации в Польше (28. 08. 1980) [Электронный ресурс] // Польский кризис 1980 – 1982 гг.: Документы. Режим доступа: <http://nsarchive.gwu.edu/rus/PolandCrisis.html>
9. Заседание Политбюро ЦК КПСС. К вопросу о положении в Польше (02.04.1981) [Электронный ресурс] // Польский кризис 1980 – 1982 гг.: Документы. Режим доступа: <http://nsarchive.gwu.edu/rus/PolandCrisis.html>
10. Интервью лидера «Солидарности» Леха Валенсы для римской газеты «Джорно» (28.09.1989) [Электронный ресурс] // Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог.

События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов. – Тбилиси: Ганатлеба, 1990. С. 584-589. Режим доступа: <http://www.katyn-books.ru/library/polskiy-dialog.html>

11. Интервью лидера «Солидарности» Леха Валенсы для французской газеты «Фигаро» (29.09.1989) [Электронный ресурс] // Брониславский Е., Вачнадзе Г. Польский диалог. События в Польше глазами польских, советских, американских, английских, западногерманских и французских журналистов. Тбилиси: Ганатлеба, 1990. С. 590-595. – Режим доступа: <http://www.katyn-books.ru/library/polskiy-dialog.html>
12. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В. М. Шаповал. Київ: Москаленко О. М., 2018. 84 с.
13. Політичні кризи та антитоталітарні рухи в країнах Східної Європи (50 –80-ті роки ХХ ст.): хрестоматія за спецкурсом для іст. ф-ту Харк. держ. ун-ту / С. Ю. Страшнюк, Є. П. Пугач. Харків: Бізнес Інформ, 1998. 391 с.
14. СССР и Польша: октябрь 1956-го. Постановления и рабочие записи заседаний Президиума ЦК КПСС // Исторический архив. 1996. № 5-6. С. 37-49.

Література

15. Абдулаева Ю. М. Становление института политической оппозиции в Польше [Электронный ресурс] // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. 2007. № 3. С. 19-22. Режим доступа: <http://www.jurnal.org/articles/2007/polit3.htm>

16. Антонюк С. М., Чистяков А. А. Общественно-политический кризис в Польше и католическая церковь (1980 – 1981 гг.) // Вопросы новой и новейшей истории. 1989. Вып. 5. С. 40-47.
17. Байор П. Трансформації політичної системи Польщі: розвиток громадянського суспільства [Електронний ресурс] // Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство / Український незалежний центр політичних досліджень. Київ: Агенство “Україна”, 2010. С. 32-65. Режим доступу: http://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirka/Modeli_politychnoi_komunikatsii_politychni_partii_ta_hromadianske_suspilstvo.pdf
18. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
19. Білянський О. В. Особливості суспільно-політичного розвитку Польщі (1991–2005 рр.) [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Вип. 20. Рівне: РДГУ, 2010. С. 182-185. Режим доступу: <https://bolegv2016.blogspot.com/2016/01/1991-2005.html>
20. Болкун А. Польща: п'ять років після шокової терапії // Політика і час. 1994. № 2. С. 48-56.
21. Бусленко В. Інституціоналізація парламентської опозиції в Польщі [Електронний ресурс] // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ, 2010. № 20. С. 444-453. Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26720/4/5Buslenko.pdf?sequence=1>

22. Бухарин Н.И. Общественно-политический конфликт 80-х годов в Польше // Социальные конфликты в тоталитарной системе. Москва, 1991. С. 80-94.
23. Бухарин Н.И., Сеницина И. С., Чудакова Н. А. Польша: десять лет по пути реформ // Новая и новейшая история. 2000. № 4. С. 38-57.
24. Віліжінський В. Реформування системи місцевого самоврядування в Польщі: досвід для України [Електронний ресурс] // Державне управління та місцеве самоврядування. 2014. Вип. 2. С. 265-276. Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2014/2014_02\(21\)/29.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2014/2014_02(21)/29.pdf)
25. Вільховий Ю. В. Демократичні процеси в соціалістичній Польщі та крах тоталітарної системи наприкінці 1980-их років [Електронний ресурс] // Історична пам'ять. 2012. № 27. С. 128-137. Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/658/1/Vilhoivy.pdf>
26. Газін В. П. Історична доля ЦСЄ: до і після комунізму // Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації. Збірник матеріалів науково-теоретичної конференції. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. С. 3-6.
27. Газін В.П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки): навчальний посібник. Київ: Либідь, 2004. 624 с.
28. Гайданка Є. І. Плюралізація партійної системи Польської Республіки: передумови та етапи становлення // Грані. 2014. № 5. С. 157-161. Режим доступу:

29. Гончаренко Н. І., Сурін Д. В., Доля Р. М. Трансформація податкової системи у країнах Східної Європи: на прикладі Угорщини, Чехії та Польщі [Електронний ресурс] // Бізнес Інформ. 2016. № 9. С. 28-33. Режим доступу: https://ndc-ipr.org/media/ndc_old/documents/Biznes_Inform_09_2016.pdf
30. Грибков А.И. "Доктрина Брежнева" и польский кризис начала 80-х годов. // Военно-исторический журнал. 1992. № 9. С. 46-56.
31. Грובהва В. П. Система місцевого самоврядування в Польщі: перспективи використання досвіду в Україні [Електронний ресурс] // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. Вип. 31. Том 1. С. 78-82. Режим доступу: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/782/sistema_miscevogo_samovryaduvannya_v_pol.pdf?sequence=2&isAllowed=y
32. Денчик В.А. Польская "Солидарность" – этапы развития // Полис. 1991. № 4. С. 167-174.
33. Дюрозель Ж. Б. Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів. Київ: Основи, 1999. 903 с.
34. Задорожний І. Трансформація політичної системи Польщі в умовах переходу до демократії [Електронний ресурс] // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер. «Політологія, Соціологія, Філософія». 2010. № 14. С. 174-179. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/8134/1/%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%A1%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%A1%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%9C%D0%98%20%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%AC%D0%A9%D0%86.pdf>

35. Задорожнюк Э.Г. Революции 1989 г. и процессы становления новой региональной идентичности Центральной Европы // Славяноведение. Москва, 2000. № 3. С. 14-32.
36. Зарицки Т. Идеалы польской «Солидарности» через четверть века [Электронный ресурс] // Восточноевропейские исследования. 2006. № 4. С. 64-73. Режим доступа: <http://www.iss.uw.edu.pl/zarycki/pdf/solidarity.pdf>
37. Зашкільняк Л.О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 752 с.
38. Каганов Ю.О. Інтелігенція регіону Центрально-Східної Європи в 70 –80-ті рр. ХХ ст.: генеза опозиційності // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя: Просвіта, 2007. Вип. ХХІ. С. 255-263.
39. Каганов Ю.О. Опозиційний рух в Україні і Польщі в контексті суспільно-політичних трансформацій (70 – 80-ті рр. ХХ ст.): компаративний аналіз [Електронний ресурс] // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. Вип. ХХ. С. 283-294. Режим доступу:http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/20/20/kaganov.pdf
40. Карцев А. «Солидарность» без солидарности // Эхо планеты. 2005. № 37. С. 18-21.
41. Кириллова Г. Ю., Чміль Л. О. Уроки приватизаційного досвіду постсоціалістичних країн [Електронний ресурс] // Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. / ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; редкол.: О. О. Беляев (відп.

- ред.) [та ін.]. Київ: КНЕУ, 2008. Вип. 19. С. 13-20. Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/18777/1/13-20.pdf>
42. Киссинджер Г. Дипломатия. Москва: Ладомир, 1997. 848 с.
43. Кіш Є. Виклики демократії. Політичні трансформації в Центрально- Східній Європі // Віче. 1998. № 5. С. 112-119.
44. Ковальчик Я. Адміністративна реформа у Польщі в контексті інтеграції до Європейського Союзу [Електронний ресурс] // Узагальнення польського досвіду місцевого самоврядування та перспективні напрямки розвитку самоврядування в Україні // Збірник праць. Київ: Агентство “Україна”, 2001. С. 21-28. Режим доступу: http://kafedr.at.ua/board/administrativne_pravo/uzagalnennja_rolskogo_dosvidu_miscevogo_samovrjaduvannja_ta_perspektivni_naprjamki_rozvitku_samovrjaduvannja_v_ukrajini/3-1-0-227
45. Кривогуз И. М. Крушение «реального социализма» в Европе и судьбы освободившихся народов. Москва, 2001. 198 с.
46. Крюкова О. С. Діяльність римо-католицької церкви в період воєнного стану в Польщі [Електронний ресурс] // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. 2012. Вип. 7. С. 112-122. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/NznuoairD2009_2012_7_13.pdf
47. Кувалдин С.А. Политика польского коммунистического руководства и оппозиции летом 1989 года // Преподавание истории в школе. 2010. № 10. С. 67-69.
48. Лапшин А., Шмелев Б. Восточная Европа: демонтаж левого тоталитаризма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecsocman.hse.ru/data/099/219/1217/3-Arkadij_LAPShIN.pdf

49. Лахижа М. Посткомуністична трансформація у Республіці Польща: загальне та особливе // Ужгородські польські наукові читання: історія, культура, політика, право : Наук. зб. / Ред. Лендъел М., Палінчак М., Стряпко А. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. С. 84-93.
50. Лыкошина Л. С. Кризис начала 80-х гг. и проблемы развития общественного сознания в Польше. Москва, 1985. 231 с.
51. Лыкошина Л. С. Польский кризис 80-х годов и его отражение в общественном сознании. Москва: ИНИОН, 1993. 172 с.
52. Лютомский А. А. Лех Валенса: рождение лидера [Электронный ресурс] // Роль личности в истории: реальность и проблемы изучения: науч. сб. (по материалам 1-й Международной научно-практической Интернет-конференции) / редкол. В. Н. Сидорцов (отв. ред.) и др. Минск: БГУ, 2011. С. 101-106. Режим доступа: <http://www.hist.bsu.by/images/stories/files/nauka/konf/rol/lutomskiy.pdf>
53. Майорова О. Н. К вопросу о ходе переговоров власти и оппозиции за "круглым столом" 1989 года в Польше // Славяноведение. 2007. № 3. С. 39-54.
54. Майорова О. Польша 80-х годов: поиск пути к компромиссу [Электронный ресурс] // Революции 1989 г. в странах Центральной (Восточной) Европы: взгляд через десятилетие. Москва, 2001. Режим доступа: <http://www.history.machaon.ru>
55. Матыцин С., Синицина И., Чудакова Н. «Шоковая терапия» в Польше: опыт и выводы // Международная жизнь. 1992. № 5. С. 71-81.

56. Міхель Р. В. Євроінтеграційний вектор трансформації Польщі: приклад для України // Вісник соціально-економічних досліджень. 2014. Вип. 2. С. 98-106.
57. Міхель Р. В. Реалізація програм реформування промисловості Польщі: висновки для України [Електронний ресурс] // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярощук (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. Том 25. № 1. С. 51-57. Режим доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/8356/1/9.pdf>
58. Млечин Л. Политическая оппозиция при социализме: (По материалам бесед с польскими лидерами) // Новое время. 1989. № 20. С. 30-34.
59. Мусатов В. Предвестники бури. Политические кризисы в Восточной Европе (1951 – 1981). Москва: Алма-пресс, 1996. 381 с.
60. Нагорна М. М. Аналіз різних вимірів соціально-політичних трансформацій та рівнів демократії в суспільствах, що трансформуються [Електронний ресурс] // Вісник Дніпропетровського університету. 2016. № 4. С. 34-47. Режим доступу: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/829-2064-1-SM%20\(1\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/829-2064-1-SM%20(1).pdf)
61. Нападій Я.Г. Дисидентський католицький рух у Польщі в першій половині 1970-х років // Історія в школі. 2000. № 8. С. 2-10.

62. Нападій Я.Г. Формування ліберально-демократичного напрямку антитоталітарної опозиції в Польщі (друга половина 70-х років ХХст.) // Наукові записки НПУ ім. М.П. Драгоманова. XXXV. Частина 1. Київ: НПУ, 1999. С. 201-207.
63. Нечитайло В. В. Політична опозиція як важливий інститут політичної системи: польський урок для України // Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації. Збірник матеріалів науково-теоретичної конференції. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. С. 17-20.
64. Новопашин Ю. С. Антикommуністическіе революції конаца ХХ века // Вопросы истории. 2006. № 9. С. 87-98.
65. Обьедков А. С. Военное положение в Польской народной республике: отражение кризиса "социалистического содружества" в социально-политической сфере СССР [Електронний ресурс] // Вестник Самарского государственного университета. 2010. № 5. С. 87-91. Режим доступу: http://vestnik-old.samsu.ru/articles/317/hist_4.pdf
66. Обичкина Е. О. СССР в польском кризисе начала 1980-х годов // Советский Союз, Франция и международные кризисы 80-х годов ХХ века [Електронний ресурс] / Под ред. М. М. Наринского. Москва: МГИМО, 2008. С. 1-32. Режим доступу: <http://www.mgimo.ru/files/35085/35085.pdf>
67. Орехов А. М. Общественно-политический кризис 1956 года в Польше (генезис и развитие событий) // Политические кризисы и конфликты 50-60 -х годов в Восточной Европе. Москва, 1993. С. 10-55.

68. Орехов А. М. Польское направление международной политики СССР в 1956 году // Славяноведение. 2009. № 3. С. 27-42.
69. Орехов А.М. События 1956 года в Польше и кризис советско-польских отношений // Советская внешняя политика в годы «холодной войны» (1945-1985). Новое прочтение. Москва, 1995. С. 218-229.
70. Орлов И. Б. Советско-польские отношения в 1950-1960-е годы [Электронный ресурс] // Духовность. Научный журнал. 2010. № 1. С. 216-235. Режим доступа: <http://www.hse.ru/data/2010/11/10/1223293917/Советскопольские%20отношения%20в%201950-1960-е%20годы.pdf>
71. Палехова В. А. Польський досвід переходу до ринку: уроки для України [Електронний ресурс] // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, Вип. 2. С. 62-72. Режим доступа: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/61564/8-Palehova.pdf?sequence=1>
72. Плевак С. М. Трансформація системи державного управління Республіки Польща [Електронний ресурс] // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]. Сер.: Державне управління. 2012. Т. 208. Вип. 196. С. 77-81. Режим доступа: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/govermngmt/2012/208-196-14.pdf>
73. Поліщук І. Нелегкий польський шлях // Політика і час. 2006. № 6. С. 37-48.

74. Революционные преобразования в странах Центральной и Юго-Восточной Европы: причины и последствия. Москва: Просвещение, 1990. 292 с.
75. Рудік Н. М. Європеїзація посткомуністичних країн: основні етапи та особливості [Електронний ресурс] // Публічне адміністрування: теорія та практика. Ел. зб. наук. праць. № 2. 2009. Режим доступу: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-02/09rnmoeo.pdf>
76. Система державного управління Республіки Польща: досвід для України [Електронний ресурс] / авт.-уклад. Х. М. Дейнега ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. К.: НАДУ, 2010. 48 с. Режим доступу: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monografiy/4ed404b3-6ac8-4ac6-accb-43d742c08d7e.pdf
77. Сіденко В. Економічне трансформування у країнах Центральної та Східної Європи // Економіка України. 1998. № 12. С. 60-68.
78. «Солідарність» та системні трансформації у Центрально-Східній Європі [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.solidarnosc.gov.pl/files/rola_solidarnosci/rola_solidarnosci_ukr.do.
79. Степанюк Н. Антикризове управління: досвід Польщі [Електронний ресурс] // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. 2013. № 10. С. 213-218. – Режим доступу: file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Nvnum_2013_10_31.pdf

80. Стыкалин А.С. Восточная Европа в системе отношений Восток – Запад (1953 – начало 1960-х гг.) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.usinfo.ru/c2.files/holodnajavojna14.htm>
81. Струтинський В. Польська об'єднана робітничка партія і незалежна профспілка «Солідарність» в умовах соціально-політичного конфлікту (серпень 1980 – грудень 1981 р.): методи діяльності та їх наслідки // Науковий вісник Чернів. нац. ун-ту ім. Юрія Федьковича: зб. наук. пр. Чернівці: Рута, 2002. С. 284-300.
82. Телегуз А. В. “Круглий стіл” як наслідок кризи комуністичного режиму в Польщі наприкінці 80-х рр. ХХ ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Наук.-практ. зб. Київ: Курс, 2003. № 2. С. 196-201.
83. Телегуз А.В. Підпільна діяльність незалежної самоврядної професійної спілки “Солідарність” в 1983 – 1988 рр. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Наук.-практ. зб. Київ: Курс, 2009. № 2. С. 152-157.
84. Телегуз А.В. Політична криза в Польщі на початку 80-х років та виникнення “Солідарності” // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Зб. наук. праць / ред. П. М. Чернега. Київ – Краків: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. С. 214-217.
85. Тильчик О. В., Нерода Ю. Ю. Особливості державного управління Федеративної Республіки Німеччина та Польщі: досвід для України [Електронний ресурс] // Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 1. С. 223-226. Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/23149/1/134-139.pdf>

86. Трансформаційні процеси у країнах Вишеградської групи та Україні: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / за ред. проф. Г. М. Перепелиці. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2013. 302 с. Режим доступу: https://fnst.org/sites/default/files/uploads/2016/08/09/vyshegrad_ukr.pdf
87. Филиппов Б.А. Политический портрет Леха Валенсы: научно-аналитический обзор / Б.А. Филиппов. Москва: Б.и., 1992. 51 с.
88. Филиппов Б. Польша в поисках выхода из кризиса // Мировая экономика и международные отношения. 1990. № 3. С. 49-64.
89. Хиц К., Василюк А. Суспільна трансформація і освітні реформи у сучасній Польщі. Освіта і підготовка польського суспільства до трансформації [Електронний ресурс] // Економічний часопис—XXI. 1999. № 1. С. 48-52. Режим доступу: <http://soskin.info/ea/1999/9/19990965.html>
90. Шваб Л. Партійно-політична боротьба в Польщі на хвилі познанських заворушень 1956 року [Електронний ресурс] // Етнічна історія народів Європи. 2012. Вип. 38. С. 118-123. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/eine_2012_38_22.pdf
91. Яжборовская И.С. Введение военного положения в Польше. Позиция советского руководства (1980-1981 годы) // Новая и новейшая история. 2010. № 3. С. 120-142.
92. Яжборовская И.С. Страны «реального социализма» Центральной и Юго-Восточной Европы во второй половине XX века // Вопросы истории. 2008. № 10. С. 114-127.

93. Яжборовская И.С. Трансформация Восточной Европы в конце XX века // Вопросы истории. 2007. № 6. С. 17-37.
94. Яровий В. Новітня історія країн Східної Європи. 40-ві – 90-ті роки XX ст.: Курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1997. 269 с.
95. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX століття. Київ: Генеза, 2005. 816 с.